

УДК 025.85:005(477)

Ю.І. Горбань

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРІГАННЯ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ

У статті висвітлені питання методології та методів дослідження зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках України, зокрема таких як системний, діяльнісний, аксіологічний, соціокультурний, інформаційний, екологічний, когнітивний тощо.

Ключові слова: зберігання, книжкова пам'ятка, бібліотека, методологія, метод, синтез, підхід.

Ю.И. Горбань

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ХРАНЕНИЯ КНИЖНЫХ ПАМ'ЯТОК В БИБЛИОТЕКАХ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются вопросы методологии и методов исследования хранения книжных памятков в библиотеках Украины, в частности таких как системный, деятельностный, аксиологический, социокультурный, информационный, экологический, когнитивный и т.п.

Ключевые слова: хранение, книжная памятка, библиотека, методология, метод, синтез, подход.

Yuriy Gorban

METHODOLOGY AND METHODS OF RESEARCH OF A PROBLEM OF STORAGE OF BOOK SIGHTS IN THE LIBRARIES OF UKRAINE

The article highlights issues of methodology and research methods of storage sites in libraries, bookstores Ukraine, in particular such as systemic, activity, axiological, social and cultural, informational, environmental, cognitive and so on.

Keywords: storage, memo book, library, methodology, method, synthesis, approach.

Досягнення мети та завдань дослідження стану зберігання книжкових пам'яток великою мірою залежить від чіткого визначення методологічних засад і вибору методів дослідження. Вітчизняна наукова традиція розглядає методологію як учення про систему наукових методів пізнання чи як систему наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження.

Найчастіше методологія тлумачиться як теорія методів дослідження, створення концепції, як система знань про теорію науки або систему методів дослідження. Найбільш значимим є визначення поняття *методологія*, викладене у підручнику В. Шейка та Н. Кушнарченко. Методологія тлумачиться як «концептуальний виклад мети, змісту, методів дослі-

дження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища» [6, 56].

Теоретичне осмислення питань зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках потребує визначення методологічної бази дослідження. Методологічне підґрунтя концептуального й цілісного сприйняття процесів зберігання книжкових пам'яток представлене і обґрунтоване такими вітчизняними дослідниками, як І. Бондаренко, В. Вергунов, Г. Ковальчук, Н. Кушнарченко та ін.

Необхідною умовою вивчення специфіки зберігання книжкових пам'яток є використання відповідних методів дослідження. Серед них слід назвати загальнонаукові

підходи й методи: системний, діяльнісний та аксіологічний підходи, аналіз і синтез, термінологічний аналіз, когнітивний метод, порівняння, абстрагування та ідеалізація, індукція та дедукція, моделювання.

Для дослідження чинників, що впливають на зберігання книжкових пам'яток та встановлення пріоритетів, особливого значення набули такі загальнонаукові та соціологічні методи, як спостереження, узагальнення, формалізація.

Серед спеціальних методів можна визначити такі:

– метод аналізу опублікованих і неопублікованих документів використовується на першому етапі дослідження для вивчення питань зберігання книжкових пам'яток;

– системний підхід комплексно досліджує систему зберігання книжкових пам'яток, дозволяє усвідомити взаємопов'язаність та взаємообумовленість чинників, що впливають на збереження документів, допомагає встановити зовнішні зв'язки з навколишнім середовищем, з трансформаційними процесами, що відбуваються у сучасному суспільстві;

– діяльнісний підхід розглядає зберігання книжкових пам'яток як особливий вид бібліотечної справи, яка розвивається паралельно із процесами комплектування, технічної обробки, обліку, користування, тобто має наскрізний характер, охоплюючи процеси фондоформування та фондовикористання;

Діяльнісний підхід є важливим загальнонауковим підходом як системоутворюючий фактор діяльності. Його засновником вважається М. Каган. Основою діяльнісного підходу як методологічного принципу є категорія предметної діяльності людини (групи людей, соціуму в цілому). Застосування діяльнісного підходу дозволяє розглядати діяльність бібліотекарів у питаннях збереження книжкових пам'яток як динамічну систему взаємодії їх із зовнішнім середовищем та як специфічну професійну, навчальну та ін. форми активності фахівців, в яких вони свідомо реалізують поставлені цілі, що формуються внаслідок виникнення певних потреб.

Плідним застосуванням є аксіологічний підхід, який став філософським підґрунтям твердження, що книжкові пам'ятки України є цінністю не тільки матеріальної культури, а і

духовної. Вони становлять важливу складову духовної культури українського народу, яка, в свою чергу, є складовою духовної скарбниці людства, духовності українського суспільства.

Будь-який соціальний інститут, у т.ч. інформаційний, спирається на цінності загального порядку, створює професійні цінності. Останні відбивають важливість професії. Значущим об'єктом бібліотечної діяльності упродовж тисячоліть була й залишається книжка. Цінностями для бібліотечних працівників є й інші документи, що зберігаються в їхніх фондах. Фонди й колекції, які вони створюють та зберігають, є професійною цінністю. Для фахівців з бібліотечної справи професійними цінностями стають вміння та навички збереження документів.

Застосування аксіологічного підходу у дослідженні сприяє актуалізації процесів зберігання книжкових пам'яток. Залучення основних принципів теорії цінності у практику зберігання книжкової пам'ятки дає можливість в умовах інформатизації та гуманізації суспільства з розповсюдженням новітніх інформаційних носіїв реалізувати зберігання раритетних оригіналів документальних українських текстів, розглядаючи цей процес як пріоритетний напрям розвитку української духовної культури. Аксіологічний підхід уможливує диференціацію друкованих і електронних документів як об'єктів короткотривалого, довготривалого і постійного (вічного) зберігання з позиції категорії духовної та матеріальної цінності. Зберігання книжкової пам'ятки є процесом, рівнозначним процесові ретельного формування бібліотечних фондів. Будучи складним технологічним циклом, він передбачає: урахування певних режимів збереження книжкових пам'яток, правильність проведення документного обліку, дотримання специфіки зберігання документів у процесі їхнього фондоутворення й фондовикористання, а також створення страхових фондів за допомогою технологій мікрофільмування, оцифрування, репрографування тощо. [1].

У дослідженні проблеми зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках України активно застосовувався соціокультурний підхід. Соціокультурний напрям зародився у 30-х рр. ХХ ст., одержав розвиток у концепції «реконструкції соціальної позиції» французьких соціологів

П. Бурдье і Дж. Пасерона. Ця соціальна позиція є видимою у ставленні до книжкової пам'ятки як носія соціальної пам'яті людства. Невипадково, що міжнародні та національні програми збереження документних фондів у своїх назвах використовують слово *пам'ять* – програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу», «Документальна пам'ять України». Розуміння культури як соціальної пам'яті людства в тій або іншій інтерпретації поділяють багато дослідників. Ґрунтовно цей підхід висвітлює французький кібернетик А. Моль. Він зазначає: «Суспільство в цілому має певну соціальну культуру, яка втілена в «мережі знань», що формується тим або іншим способом з великої кількості матеріалів культури, які виробляє суспільство. Сукупність цих матеріалів, які можна було б зібрати в певній «універсальній бібліотеці», можна умовно назвати «пам'яттю світу» [3, 55-56]. На думку А. Моля, в «пам'яті світу» зберігаються продукти діяльності людини у сфері культури. Вчений розглядає культуру як «інтелектуальний аспект штучного середовища, яке створює людина впродовж свого соціального життя» [3, 83].

Гострота і важливість проблеми збереження культурної спадщини повинні сприйматися суспільством з повною відповідальністю, інакше наша країна ризикує втратити те багатство, яким дійсно може пишатися. Збереження бібліотечних фондів України можливе тільки за умов комплексного підходу до цієї справи на загальнонаціональному рівні, а також стабільного та повного фінансування державою.

Соціокультурний підхід дослідження сконцентрований на: 1) стратегічних соціальних цілях історичного відтворення суспільства з його національно-культурною специфікою; 2) системних характеристиках культурно-ціннісних комплексів, соціальної адекватності та культурної компетентності членів цього суспільства. Його використання забезпечило багатофакторний підхід до вивчення книжкових пам'яток, механізмів зв'язку «соціальної» і «культурної» систем, дозволило сформулювати його стратегічні завдання, інформаційний підхід.

У контексті дослідження проблеми зберігання книжкових пам'яток інформаційний підхід означає ефективне використання пізнавального потенціалу інформаційної діяльності, яку становлять сукупність процесів одер-

жання, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації про книжкові пам'ятки, що використовуються комунікаційними посередниками (соціальними інститутами або людьми), які виконують посередницькі функції між джерелом інформації щодо вивчення специфіки інформаційних потоків та інформаційних потреб реальних і потенційних споживачів інформації через знання законів, функцій, ознак, властивостей, методів і засобів інформації як змісту повідомлень чи засобу соціальної комунікації (документної, інформаційної, когнітивної).

Особливе місце в дослідженні посів екологічний метод, який є ефективним засобом наукового осмислення проблеми зберігання книжкових пам'яток. Метод активно використовується в культурології, бібліотекознавстві, інформатиці. Метод дає можливість створити уявлення про динаміку екологічного розвитку книжкової пам'ятки, її структурні зміни. Зокрема, для проведення постійних спостережень широко застосовують метод екологічного моніторингу.

Екологічний моніторинг книгосховищ охоплює: спостереження за умовами зберігання документних фондів; встановлення причин їхнього відхилення від нормативних вимог; аналіз і прогнозування впливу існуючих екологічних факторів на стан фізичного збереження документів у перспективі. За результатами моніторингу кожна бібліотека опрацьовує стратегію збереження фондів. Зважаючи на матеріально-технічні та фінансові можливості, стратегія збереження реалізується відповідно до конкретної програми, яка складається з окремих проектів з превентивної консервації, стабілізації, реставрації, перенесення інформації на мікроносії, охорони фондів та ін.

Цією проблемою активно займається українська дослідниця Г. Новикова. Нею був розроблений уніфікований екологічний паспорт книгосховища, призначений для паспортизації умов зберігання бібліотечних фондів. Результати комплексної експертної оцінки стану книгосховищ та документних фондів використовуються для раціональної організації робіт з превентивної консервації і стабілізації, а також для планування готовності бібліотеки до надзвичайних ситуацій та рятувально-відновлювальних робіт на випадок аварій або стихійного лиха [4, 27].

Важливим є підхід заохочення меценатів, який має свою історію. Наприклад, відомо, що київський губернатор Іван Фундуклей заохочував купців та інших заможних громадян до пожертвувань на благоустрій міста, будівництво лікарень, шкіл, за що меценати нагороджувались орденом Святої Анни IV ступеня. Можливо, і нам слід повернутися до такої практики, враховуючи бюджетну ситуацію в країні, коли проблеми збереження фондів наукових бібліотек стоять так само гостро, і як їхнє наповнення та трансформація у світовий інформаційний простір.

Завдяки когнітивному (пізнавальному) методу також стало можливим поглиблене вивчення об'єкта дослідження – зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках, обґрунтування провідного значення знань та формування так званої «інтелектуальної еліти» суспільства.

Сутність системного підходу полягає у комплексному дослідженні питань зберігання книжкових пам'яток. За визначенням Н. Кушнарєнко, «система – це цілісність, яка являє собою єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. Основними ознаками системи є: 1) наявність найпростіших одиниць – елементів, які її становлять; 2) наявність підсистем – результатів взаємодії елементів; 3) наявність компонентів – результатів взаємодії підсистем, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами та явищами; 4) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; 5) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат; 6) наявність у структурі системоутворюючих зв'язків, які об'єднують компоненти та підсистеми як частини в єдину систему; 7) зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища» [2, 86].

У позиції даного методу, зберігання книжкових пам'яток розглядається як комплекс самодостатніх заходів, які забезпечують найраціональніше розміщення фондів і їхнє довготривале зберігання з метою використання. Слід зазначити, що системний підхід дозволяє розглядати предмети і явища як підсистеми або елементи певного цілісного утворення. У даному випадку «бібліотечний фонд» виступає підсистемою цілісної системи «бібліотека»,

яка включає ще такі обов'язкові підсистеми, як контингент абонентів, бібліотечний персонал, матеріально-технічна база. Ці чотири основні підсистеми системи «бібліотека» взаємодіють між собою, виконують власні, якісно відокремлені та водночас загальносистемні функції, що забезпечує цілісність бібліотеки як системного утворення. У вітчизняних бібліотекознавчих дослідженнях прикладом системного підходу є роботи М. Слободяника [5].

Проблема збереження книжкових пам'яток характеризується певним ступенем науково-методологічної розробки й супроводжується виробленням конкретних заходів у сфері забезпечення практичної діяльності вітчизняної мережі бібліотек. Спроби висвітлення зазначеної теми у бібліотекознавстві знаходили неодноразове втілення у працях сучасних дослідників, таких, як, О. Нестуля, І. Бондаренко, В. Вергунов, Г. Ковальчук та ін. Сучасна державна політика у бібліотечній галузі України спрямована на переосмислення ролі бібліотек та їхніх ресурсів, відповідно до нових соціальних потреб населення; застосування нових сучасних інформаційно-технологічних систем, формування єдиного інформаційного простору країни; підвищення соціального статусу бібліотечних працівників, престижу їхньої професії тощо.

Історично сформована функція збереження книжкових пам'яток полягає у тому, що вона є засобом постійного зберігання друкованої та рукописної думки попередніх поколінь людства, засобом поглиблення знань кожного. Книжкові пам'ятки ніколи не зникнуть з ужитку цивілізації, оскільки є джерелом інформації для науковців та спеціалістів різних галузей виробництва. Тому збереження книжкових пам'яток, передусім у контексті людського фактора, є не вузьким галузевим питанням культурно-практичної сфери, а глобальною проблемою, від розв'язання якої залежить становлення громадянського суспільства у будь-якій країні, збагачення його духовності, спонукання наших сучасників до новаторства і творчості. У комплексі ця діяльність виступає важливим компонентом організації духовного виробництва, який, поряд з техніко-технологічним, інвестиційним, науковим, соціально-політичним та іншими чинниками вагомо визначає темпи і напрям суспільного розвитку.

У вітчизняному бібліотекознавстві існує тенденція вживання термінів *зберігання книжкових пам'яток* та *збереження книжкових пам'яток* як синонімічних, що є некоректним. Запропоновано під *зберіганням книжкових пам'яток* розуміти комплекс заходів, спрямованих на забезпечення раціонального їхнього розміщення та довготривале збереження з метою використання. Поняття *збереження книж-*

кових пам'яток характеризує стан матеріальних носіїв інформації, їхню цілість і задовільний фізичний стан.

Аналіз проблеми зберігання книжкових пам'яток свідчить про недостатнє дослідження аспектів, пов'язаних із вивченням проявів дії соціального фактора на процеси збереження фондів, значення якого актуалізується в умовах гуманізації та інтелектуалізації суспільства.

Використана література

1. Бондаренко І. Аксиологічні детермінанти збереження бібліотечних фондів в умовах інформаційного суспільства / І. Бондаренко // Вісн. Кн. палати. – 2004. – № 9. – С. 21-22.
2. Кушнарєнко Н.М. Методологічні засади книгознавчих, бібліотекознавчих і бібліографічних досліджень / Н.М. Кушнарєнко // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2004. – Вип. 15. – С. 84-94.
3. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 405 с.
4. Новикова Г.М. Паспорт для екологічного моніторингу книгозборищ / Г.М. Новикова // Бібл. вісн. – 2001. – № 2. – С. 27-33.
5. Слободяник М. С. Системно-функціональна модель бібліотеки / М.С. Слободяник // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 10-я юбилейн. Междунар. конф. «Крым–2003», 7-15 июня 2003 г. : тр. конф. – М., 2003. – Т. 2. – С. 759-760.
6. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарєнко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.

References

1. Bondarenko, I. (2004). Axiological determinants of preservation of library collections in the information society. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, 9, 21–22 [in Ukrainian].
2. Kushnarenko, N.M. (2004). Methodological bases of bibliological and bibliographic researches. *Visnyk Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kultury*, 15, 84–94 [in Ukrainian].
3. Mol, A. (1973). *Sociodynamics of culture*. Moscow: Progress [in Russian].
4. Novikova, G.M. (2001). Passport for environmental monitoring of book depositories. *Bibliotechnyi visnyk*, 2, 27–33 [in Ukrainian].
5. Slobodanyuk, M.S. (2003). System-functional model of library. *Libraries and Associations in the changing world: new technologies and new forms of cooperation : the 10th International conference “Crimea–2003”, (Vol. 2), (pp. 759–760)*. Moscow [in Russian].
6. Sheiko, V.M. & Kushnarenko, N.M. (2002). *Organization and methods of scientific research activities*. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].